

УДК: 376.016:81-028.31

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ЗВ'ЯЗНИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ В УЧНІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ

О. П. МІЛЕВСЬКА

Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка

У статті запропоновано поетапну методику розвитку в учнів із загальним недорозвитком мовлення умінь будувати зв'язні висловлювання на основі розвитку у них базисних інваріантних розумових дій та операцій.

В статті предложена поэтапная методика формирования связных высказываний у учащихся с общим недоразвитием речи путём развития у них базисных инвариантных действий и операций.

A stepwise method of forming the connected speech of pupils with general speech underdevelopment through the development of their basic invariant actions and operation is presented in article.

Ключові слова: зв'язні висловлювання, мовленнєві механізми, мовно-мисленнєві дії, мовленнєва діяльність.

Ключевые слова: связные высказывания, речевые механизмы, рече-мыслительные действия, речевая деятельность.

Keywords: connected speech, the speech mechanism, speech-thinking action and speech-activity.

Важливим засобом шкільного навчання є учнівські уміння розуміти й будувати зв'язні висловлювання. За умов нормального мовленнєвого онтогенезу ці уміння формуються у дошкільному віці, удосконалюються впродовж початкового навчання і забезпечують дітям засвоєння технічних навичок мовлення й практичного рівня застосування мовних правил.

Проте, діти із загальним недорозвитком мовлення (далі ЗНМ) до початку шкільного навчання не опановують ці уміння на достатньому рівні (В. К. Воробйова, Г. І. Жаренкова, В. К. Орфінська, Є. Ф. Соботович, Л. І. Трофименко, Т. Б. Філічова, Г. В. Чіркина ін.).

Проблема розвитку умінь будувати зв'язні висловлювання в учнів із ЗНМ відображена у дослідженнях Н. С. Жукової, В. К. Воробйової, В. П. Глухова, А. Л. Битової, Ю. В. Мікляєвої, Л. І. Єфіменкової, В. В. Коноваленко, Т. А. Ткаченко, І. В. Прищепової, Г. Р. Шашкіної та інших. Науковці переконливо доводять, що формування означених умінь у дітей даної категорії доцільно проводити з урахуванням як мовленнєвих, так і психологічних механізмів мовленнєвої діяльності. Зокрема, стимулювати мовленнєву активність, розвивати стійкість та розподіл уваги, активізувати в процесі мовленнєвої діяльності наочно-образне мислення та окремі мисленнєві операції: аналіз, синтез, встановлення причинно-наслідкових зв'язків тощо (Л. Є. Андрусишина, Ю. Ф. Гаркуша, Р. І. Лалаєва, Р. Є. Левіна, Є. Ф. Соботович, В. В. Тарасун) [2, с. 259].

Поряд з цим, важливо враховувати сучасні наукові дослідження щодо стану сформованості в учнів із ЗНМ базисних інваріантних дій та операцій

(за В. В. Тарасун), до яких відносяться дії з добору і комбінування семантичних та граматичних компонентів мовленнєвого висловлювання в умовах певних мовленнєвих задач [5, с. 78].

Отже, формуючи уміння будувати зв'язні висловлювання в учнів із ЗНМ вчитель-логопед повинен інтегровано розв'язувати навчально-корекційні завдання — навчати учнів мовленнєвих знань, розвиваючи у них психомовленнєві механізми. На нашу думку, у педагога виникатимуть об'єктивні труднощі у реалізації такого підходу до формування умінь будувати зв'язні висловлювання в учнів із ЗНМ, оскільки методичні матеріали децю відстають у часі від теоретичних розробок, або ж не мають широкого доступу.

В цьому зв'язку ми пропонуємо розробку дидактико-методичних умов, які, на наш погляд, враховують вищевикладені наукові погляди на процес формування в учнів із ЗНМ умінь зв'язно висловлюватись. В якості таких умов ми розробили систему поетапного навчання учнів побудови зв'язних висловлювань.

При розробці даної системи ми опирались на теорію формування базових інваріантних дій та операцій (В. В. Тарасун [5], Є. Ф. Соботович [4]), теорію корекційно-превентивного навчання дітей з тяжкими порушеннями мовлення (В. В. Тарасун [5]), методику розвитку зв'язності висловлювань у дітей з моторною алалією (В. К. Воробйової [1]).

Ми також враховували Програмні вимоги [3] до навчання української мови учнів з тяжкими порушеннями мовлення. З огляду на ці вимоги, початковий курс мови в спеціальній школі має практичну спрямованість і зорієнтований на формування в уч-

нів мовленнєвої діяльності. Тобто, перед нами постало завдання забезпечити такий режим роботи, який би сприяв максимальній активізації у школярів самостійної мовленнєвої діяльності.

Відомо, що молодші школярі із ЗНМ відзначаються зниженою мовленнєвою та пізнавальною активністю, що суттєво ускладнить активізацію у них мовленнєвої діяльності. Оскільки мовленнєва діяльність для цих учнів становить об'єктивну трудність, ми пропонуємо стимулювати її наочно-образним, наочно-дійовим шляхом. Безперечно, малюнок у різних варіаціях якнайкраще цьому сприятиме.

Зміст поетапної методики формування вмінь будувати зв'язні висловлювання в учнів із ЗНМ наступний:

1 етап — орієнтація в мовленнєвій ситуації з допомогою сюжетного малюнка і простих констатувальних запитань до нього, які передбачають допомогу зі сторони педагога у випадку незнання відповіді учнем;

2 етап — осмислення комунікативної задачі з допомогою сюжетного малюнка і предметно-смыслових запитань до нього, доповнених малюнками-символами, що позначають окремі об'єкти (деталі) сюжетного малюнка;

3 етап — побудова зв'язного висловлювання без опори на сюжетний малюнок, але з опорою на малюнки-символи, які відповідають об'єктам, зобра-

женим на сюжетному малюнку і співвідносяться з відповідними типами синтаксичних зв'язків.

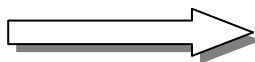
Охарактеризуємо кожен етап методики детальніше.

Метою 1-го етапу є забезпечення розвитку загальних інваріантних дій та операцій (за В. В. Тарасун), які не прямо, а опосередковано сприяють підготовці дитини до подальшого засвоєння вмінь будувати зв'язні висловлювання. На цьому етапі відбувається актуалізація, уточнення, доповнення словника дитини, оскільки без цього неможлива побудова повноцінного зв'язного висловлювання з урахуванням всіх деталей наочно-мовленнєвої ситуації. Пам'ятаємо, що слово (слова) є першоосновою побудови висловлювання.

Для досягнення цієї мети учням пропонують простий сюжетний малюнок і добірку конкретних (констатувальних) запитань до нього (рис. 1). Спочатку діти називають усі деталі, зображені на малюнку. Якщо виникають труднощі — дитина не може назвати предмети (об'єкти), або називає не усі з них — потрібно допомогти їй у вигляді простих констатувальних запитань з поясненням функціонального призначення кожного невідомого предмета (об'єкта). В результаті дитина запам'ятовує сюжет малюнку, усі основні і другорядні деталі, орієнтується у комунікативній задачі, оскільки може оперувати усіма запропонованими поняттями.

Рис. 1.

Сюжетний малюнок

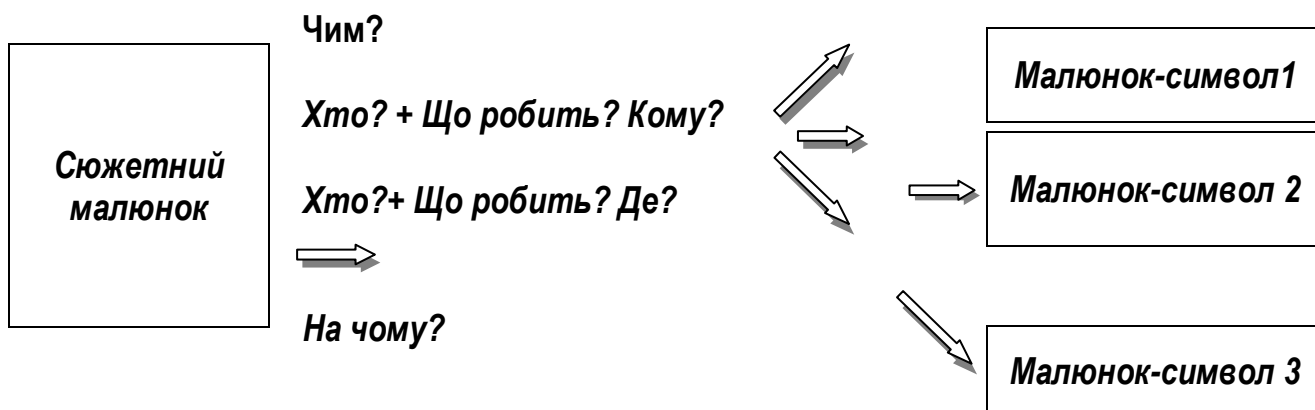

Хто? (Що?)
Що робить?
Який?
Чим?
Кому?
Куди? та ін.

Метою 2-го етапу є розвиток спеціальних мовленнєвих здібностей та створення умов формування швидкого (неусвідомленого) знаходження способу вирішення поставленої задачі. Це дидактико-методичні умови, які, на наш погляд, є універсальними для формування різних видів діяльності, передусім мовленнєвої. На цьому етапі відбувається осмислення учнем комунікативної задачі з допомогою сюжетного малюнка і предметно-смыслових запитань до нього, доповнених малю-

ками-символами відповідно до змісту сюжету. чням пропонують сюжетний малюнок і певним чином розташовані малюнки-символи, які позначають об'єкти та дії зображені на малюнку. Кількість малюнків-символів відповідає кількості окремих об'єктів на сюжетному малюнку та кількості дій, зображених на ньому (рис. 2). Учні відповідають на запитання, які стосуються сюжету малюнку, зіставляючи свою відповідь з малюнками-символами. (Цей прийом підходить для аналізу будь-якого сюжетного малюнку).

Рис. 2.

Таким чином, дитина будує речення у відповідності із схематичним шаблоном, зіставляючи його із запропонованою наочно-мовленнєвою ситуацією. Надалі цей шаблон можна розширити і використовувати для побудови висловлювань різного типу. В учнів формується схема побудови повідомлення з урахуванням лексико-граматичних норм та логіко-семантичних значень.

При цьому ми переконуємось, що формування спеціальних мовленнєвих здібностей (за В. В. Тарасун) є дійсно індивідуальною особливістю особистості, яка об'єктивує зв'язок між етапами домовленнєвого програмування висловлювання мовленнєвого оформлення замислу висловлювання через структуру асоціацій. Етап домовленнєвого програмування знаходить своє вираження в орієнтації у ситуації спілкування та умовах комунікативних задач (1-й етап методики формування вмій будувати зв'язні висловлювання), у формуванні комунікативного наміру та загального замислу висловлювання (2-й етап).

Метою 3-го етапу є формування розумових дій, які лежать в основі утворення цілісного мовленнєвого образу. На цьому етапі учні відтворюють (ре-

конструюють) мовленнєве висловлювання шляхом активізації вербально-образної пам'яті у поєднанні з наочним планом мовленнєвих дій. Згідно В. В. Тарасун, відбувається алгоритмізація практики швидкого (неусвідомленого) знаходження ознак в пред'явлених об'єктах, в результаті чого з декількох суттєвих ознак утворюється одна неподільна, перцептивна одиниця. Створюються умови для реалізації розумового прийому переходу від суцесивного виділення окремих елементів (в нашому випадку — малюнки-символи) до їх симультанного виділення як цілісних одиниць (висловлювання на основі об'єднання малюнків-символів смисловими зв'язками) [5].

Для цього учням пропонують побудувати зв'язне висловлювання без опори на сюжетний малюнок, але з опорою на малюнки-символи, які попередньо опрацьовані та поєднані відповідними лексико-граматичними і синтаксичними зв'язками (рис. 3). При цьому учні шляхом відтворення еталонів, які попередньо сприйняли, будують зв'язне висловлювання без сторонньої допомоги з урахуванням логіко-граматичних норм мови.

Рис. 3.

Отже, в результаті виконання завдань трьох етапів в учнів виробляється спосіб побудови мовленнєвого висловлювання, який вони можуть використовувати як в процесі виконання програмових завдань так і переносити на інші, не пов'язанні з навчанням мовленнєві ситуації.

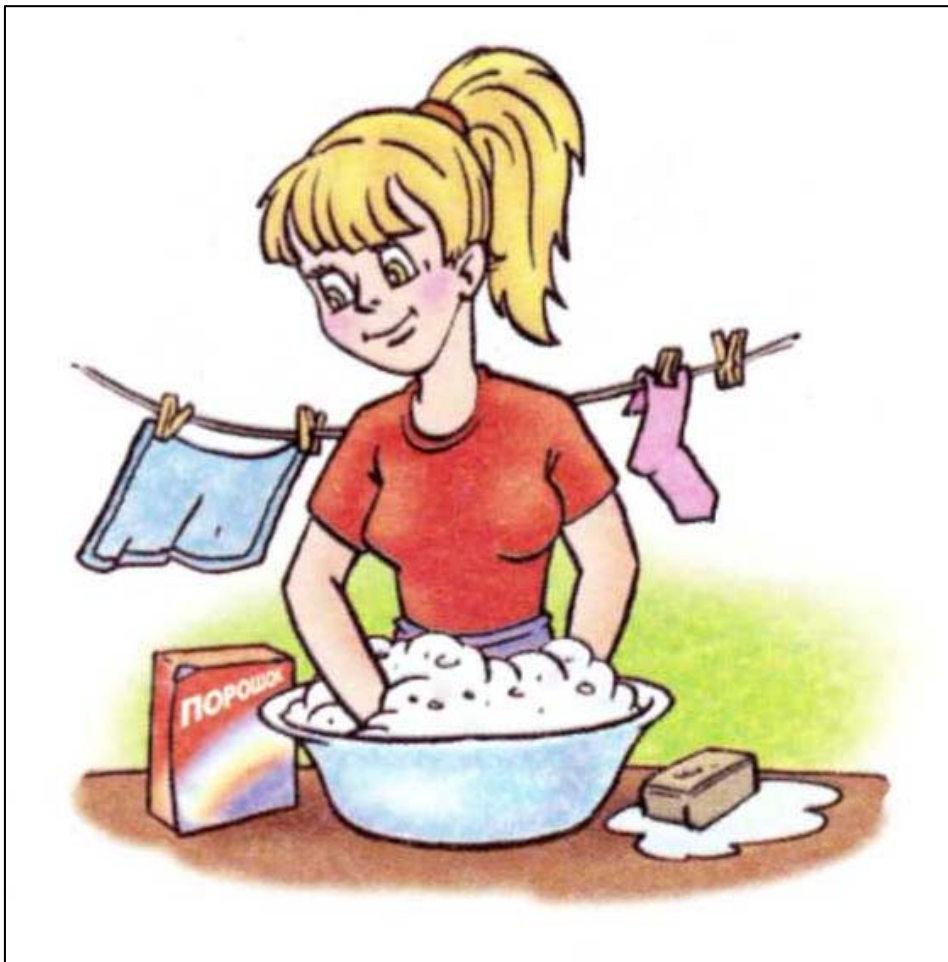
Дана методика спрямована на формування у дітей із ЗНМ алгоритму побудови зв'язного висловлювання шляхом попередньої роботи над кількісним та якісним розвитком словника, формування стереотипу мовленнєвого повідомлення шляхом використання у побудові висловлювання наочних еталонів (малюнків-символів).

Апробація даної методики проводилась на базі підготовчого класу для дітей із ЗНМ багатопро-

фільного навчально-реабілітаційного центру м. Кам'янець-Подільського протягом 5-ти місяців (з січня по травень 2010р.). у якості методичного забезпечення нами розроблялись конспекти уроків розвитку мовлення та логопедичних занять, до яких ми включали дану методику.

Приклад фрагменту уроку на 1-му етапі застосування методики:

– Розглянь уважно малюнок (пропонуємо малюнок в кольорі). Що на ньому зображено?(якщо учні неправильно називають предмети (об'єкти) малюнку, або називають лише частину з них — надаємо допомогу. Пропонуємо відповісти на прості запитання (констатувальні):

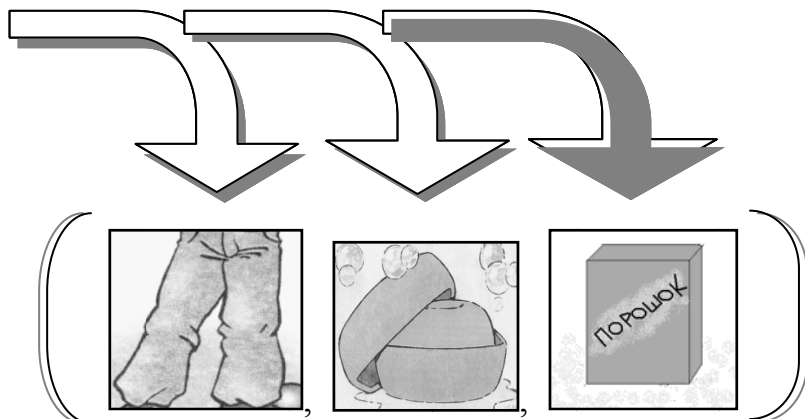
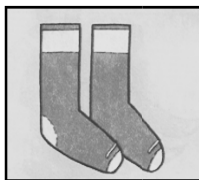
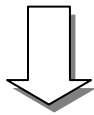
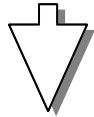
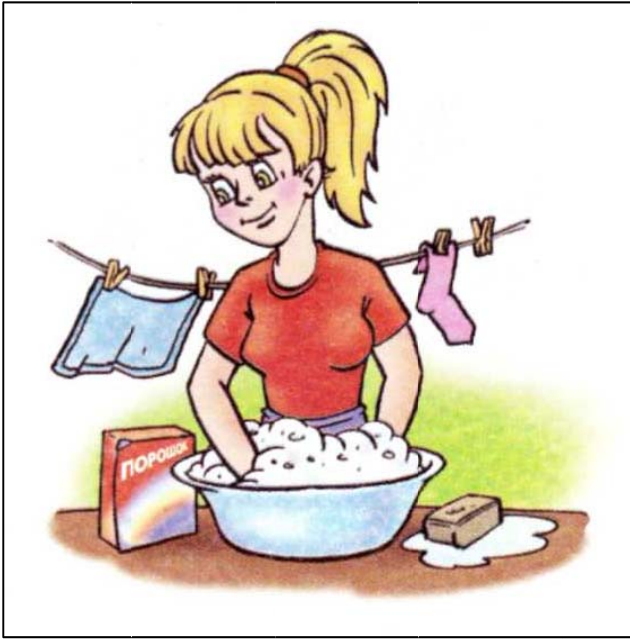
- Хто це? (дівчинка);
- Що робить?(пере);
- Чим?(руками, милом, водою)
- Що це?(домагаємось, щоб учні назвали усі об'єкти малюнку: порошок, мило, миска, заціпка, шкарпетка, мотузка та ін);

Потім аналізуємо кожен зображений об'єкт.
Наприклад: Мило яке? (вимагаємо, щоб учні

назвали всі якості запропонованого предмету) і т. д.

Приклад фрагменту уроку на 2-му етапі застосування методики:

Розташовуємо перед учнями кольоровий сюжетний малюнок і доповнюємо його безколірними малюнками-символами, поєднуючи їх між собою стрілками:

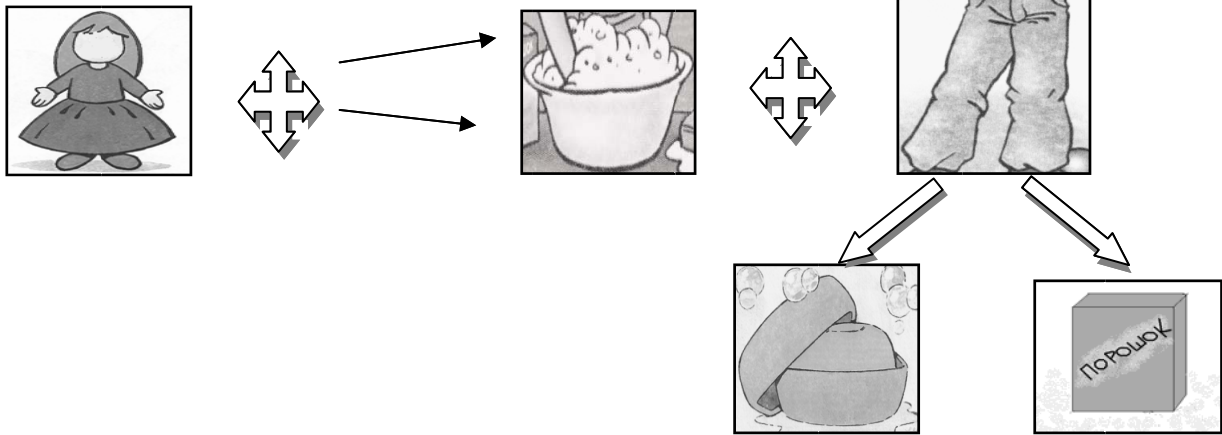
– Розгляньте уважно малюнок. Хто на ньому зображений і що робить?
 – Правильно! А тепер скажіть в чому (чим?, що?) вона пере?(вимагаємо від дітей повної відповіді: “Дівчинка пере у мисці (порошком, милом,

водою, штани, шкарпетки т. д. ”. Звертаємо увагу учнів на малюнки-символи відповідно до кожного запитання).

Приклад фрагменту уроку на 3-му етапі застосування методики:

Вилучаємо сюжетний малюнок, натомість пропонуємо лише безколірні малюнки-символи з

відповідними зв'язками (плюси, стрілки)

– Розгляньте малюнки-символи, розкладені перед вами. Назвіть кожний символ. А тепер спробуйте з ними побудувати речення. Зважайте на плюси і стрілки (в разі необхідності — надаємо допомогу: указкою ведемо погляд учнів від малюнка до малюнка з урахуванням знаків +, →. Наприклад, можна утворити такі висловлювання: “Дівчинка пере штани порошком”, “Дівчинка пере в мисці штани порошком”, “Дівчинка пере в мисці штани милом і порошком”).

Апробовуючи методику, ми використовували різні сюжетні малюнки, обробляючи їх комп'ютерною програмою MS PowerPoint (ця програма дозволяє зробити малюнок безколірним, вирізати об'єкт тощо).

Застосування методики проводилось фронтально; ми також передбачали надання індивідуальної допомоги. Під час апробації методики на початковому етапі виникали труднощі розумінням дітьми суті запропонованих завдань. Проте після детального аналізу ходу виконання завдання учні активно працювали над методикою. Ми відзначили в

учнів позитивний емоційний фон. Використання даної методики дозволило нам мотивувати учнів в процесі розв'язання мовленнєвих задач, учням було цікаво оперувати малюнками-символами; підтримувати пізнавальну активність школярів, активізувати мовно-мисленнєві операції учнів, реалізувати діяльнісний підхід у навчанні. Зокрема, використання простих констатуючих запитань до сюжетного малюнка на першому етапі сприяло уточненню, збагаченню словника дітей; використання предметно-смыслових запитань, доповнених малюнками-символами, сприяло розвитку в учнів із ЗНМ навичок програмування і зовнішнього оформлення відповідей, наявність малюнків символів виконало функцію наочно-смыслових зв'язків між сюжетом малюнка і поставленим запитанням; використання малюнків символів без опори на сюжетний малюнок на третьому етапі спонукало учнів до самостійних висловлювань.

Методика виявилась дієвою як на корекційних логопедичних заняттях, так і при проведенні уроків розвитку мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Воробьева В. К. Методика развития связной речи у детей с системным недоразвитием речи. — М.: АСТ: Астрель: Транзиткнига, 2006. — 158 с.
2. Логопедія. Підручник, друге видання, перероблене та доповнене / За ред. . М. К. Шеремет. — К.: Видавничий дім “Слово”, 2010. — С. 259–261.
3. Програма загальноосвітнього навчального закладу для дітей з тяжкими порушеннями мовлення: Українська мова. — К.: МОН України, Науково-методичний центр середньої освіти, 2005. — С. 10–13.
4. Соботович Е. Ф. Речевое недоразвитие у детей и пути его коррекции: (дети с нарушением интеллекта и моторной алалией) / Е. Ф. Соботович. — М.: Классикс стиль, 2003. — 160 с.
5. Тарасун В. В. Логодидактика. Навчальний посібник для вищих навчальних закладів. — К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгомагнова, 2004. — С. 78–85.